

Andrej Hlinka a Jozef Tiso

Politická kontinuita alebo zlom?

Z dvoch politických osobností, ktoré sú predmetom našej rozpravy, tak chronologický, ako aj politický význam patrí Andrejovi Hlinkovi.

Andrej Hlinka sa narodil 27. septembra 1864 v Černovej pri Ružomberku. Bolo to obdobie tvrdých reakcií zo strany Maďarmi uchvátenej vlády nad národmi Uhorska, ktoré revolučné roky meruôsme zobudili k svojskému životu. To akoby predznačilo aj Andreja Hlinku, jedného z deviatich detí vtedy priemernej slovenskej rodiny. Otec bol roľník, ale si prirábala aj ako pltník. Andrej bol živý a chápvavý chlapec, ktorý už na základnej škole vzbudil pozornosť učiteľa Jána Holdoša. Tento presvedčil rodičov, aby chlapca dali študovať na gymnázium v Ružomberku. Aby ho tam prijali, musel sa najprv naučiť po maďarsky. Preto až trinásťročný začal gymnaziálne štúdium. Po skončení tohto štvorročného štúdia v roku 1881 sám sa rozhodol, že bude kňazom. Takto sa dostal do vyšších tried gymnázia v Levoči. Keď mu potom v nasledujúcom roku zomrel otec, ktorý za jeho štúdium ročne platil 11 zlatých, dve fúry dreva a jednu hus, Andrej si uvedomil, že sa bude musieť starať sám o seba. V nasledujúcom roku požiadal spišského biskupa o prijatie za klerika. Biskup Juraj Částka (Császka, 1826 – 1904) ho prijal. Tak nastúpil do jeho filozofického kurzu v Spišskej Kapitule. V zachovaných dokumentoch o jeho správaní sú poznámky ako „Usilovnosťou a mravným spravovaním dokazuje svoje isté kňazské povolanie.“ (1886). Iba v treťom ročníku je tam aj záznam: „Má náklonnosť k slavizmu.“ Po úspešnom absolvovaní teológie 19. júna 1889 nový biskup Alexander Párvy (1848 – 1919) vysvätil Andreja Hlinku za kňaza. Niekoľko dní predtým mu zomrela matka.

Prvým kňazským pôsobením Andreja Hlinku bolo miesto kaplána v Zákamennom Kline na Orave. O rok neskôr, biskup ho preložil do Svätej Alžbety v Liptove. No ešte v tom istom roku ho vyslal do Tvrdošína. Ale už pred úspešným zložením synodálnych farských skúšok ho biskup vymenoval za farára v obci Tri Sliache (Liptov). Hlinka bol rád, že sa dostal pôsobiť vo svojom rodnom kraji. Pozval si staršiu sestru a brata, aby spravovali farský majetok a sám sa plne venoval svojim farníkom.

Pritom sa stále viac zapájala do národného hnutia a podporoval Zichyho Ľudovú stranu, ale aj študentský spolok Detvan v Prahe. A hlavne plne pochopil dôležitosť národného hnutia, ktoré sa sústredilo v Turčianskom Sv. Martine po založení Matice slovenskej. Začal s písaním článkov do Katolíckych novín a vyzýval našich drobných ľudí, aby sa národne uvedomili a vlastnou iniciatívou zlepšovali svoje ekonomické podmienky. A k tomu vyzýval aj všetkých kňazov vo farskej službe. Aby im v tom pomohol, už v roku 1895 dal vytlačiť brožúru „Ako založíme gazdovsko-potravný a úverný spolok?“ Takto Andrej Hlinka vstupoval postupne do stále širšieho okruhu národného hnutia.

Keď sa vedenie Slovenskej národnej strany utiahol do pasivity a po celom Uhorsku sa začali zakladať Katolícke kruhy, Hlinka sa hneď zúčastnil na založení Katolíckeho kruhu v Ružomberku a neskôr aj v Žiline. Oslovoval drobný slovenský ľud, a ten mu rozumel a nasledoval ho. Ako jeden z prvých popredných pracovníkov medzi slovenským ľudom Hlinka pochopil dôležitosť ľudu prístupnej tlače. Keď v roku 1897 Anton Bielek založil „Ľudové noviny“, Hlinka sa stal najplodnejším a najčítanejším prispievateľom týchto novín. O rok neskôr ich majiteľ získal Hlinku za šéfredaktora. Nový šéfredaktor čoskoro urobil z mesačníka Ľudových novín pravidelný týždenník.

So vstupom do 20. storočia vládna maďarizácia na Slovensku začala dosahovať svoje vrcholy. Hlinka vedel, že len málo Slovákov čítala noviny. Preto začal organizovať verejné ľudové zhromaždenia, na ktorých sa zúčastňovali stovky, ba aj tisíce ľudí. Pri voľbách v roku 1901 vedenie Zichyho Ľudovej strany zablokovalo niekoľko Slovákov, navrhnutých na kandidačnú listinu, medzi

nimi aj Andreja Hlinku. Hlinka sa preto rozhodol odísť z Ľudovej strany a opustiť aj Ľudové noviny. Tieto sa dostali do rúk Milana Hodžu a Jozefa Gregora-Tajovského, ktorí z nich urobili orgán protinárodného čechizovania slovenčiny a získavania Slovákov pre „československú národnú jednotu“. Oproti tomu sa tvrdo postavil svojou autoritou aj Jozef Škultéty. Za tým všetkým už nebola Budapešť, ale Praha.

Keď sa koncom roka 1904 uvoľnila fara v Ružomberku, Andrej Hlinka si podal žiadosť ako kandidát na tento úrad. 14. júna 1905 bol slávnostne inštalovaný za ružomerského farára. Tým sa stal aj virilným členom zastupiteľského zboru mesta.

Z tejto novej pozície Hlinka mohol oveľa účinnejšie zasahovať aj do tvrdého boja za práva slovenského ľudu. Na jednom z prvých ľudových zhromaždení, organizovaných katolíkmi spolu s evanjelikmi v Ružomberku 1. októbra 1905 sa aktívne zúčastnil aj Hlinka. To vyvolalo zúrivé reakcie v maďarskej tlači, ale účasť okolo 3 000 občanov, ktorí neporušili žiaden platný zákon, iba posmelil národne uvedomených Slovákov. Hlinkovým cieľom bolo založiť nezávislú Slovenskú ľudovú stranu. Jej národno-kresťanský program mal politicky spájať národne cítiacich kresťanov oboch hlavných vyznaní. No predvolebná angažovanosť Andreja Hlinku vzbudila najtvrdšiu reakciu: už 2. mája 1906 si prézes ružomerskej sedrie predvolal Hlinku vo veci „štvania a poburovania proti maďarskej národnosti“. A biskup Šándor Párvy zakázal Hlinkovi agitovať. Hlinka mu však odpovedal, že so všetkou úctou k jeho biskupskej autorite nedá sa obmedzovať vo svojich občianskych právach. Biskup reagoval tým, že pozbavil Hlinku aj jeho úradu farára. Hlinka sa však nevzdal a šiel k pápežskému nunciovi do Viedne, aby ho informoval o postupovaní Párvyho aj o masových reakciách tisícov veriacich. Nuncius upokojil Hlinku a ubezpečil ho, že Svätá stolica spravodlivo preskúma všetko. Následne 18. júna biskup postihol Hlinku ešte ťažším trestom, ktorým ho pozbavil práva vykonávať akékoľvek cirkevné obrady. Pridali sa k tomu aj štátne úrady a Hlinka sa našiel 27. júna 1906 v ružomerskej väznici. Trvalo až do 6. decembra, kým ružomerský súd vyniesol rozsudok: dva roky štátneho väzenia, 1500 korún pokuty a 680 korún pravotných trov.

Ešte pred nastúpením trestu Hlinka odišiel do Ríma, aby si tam našiel advokáta pri cirkevnom súde so svojím biskupom. Keď sa vrátil z Ríma, napísal v Ľudových novinách: „Dojem, ktorý som si odniesol z Ríma, vypoviem jedným slovom: zvíťazíme! Naša bitá, žalárovaná, prenasledovaná pravda zvíťazí, zvíťaziť musí“.

Aj moravskí Slováci sa začali zaujímať o Hlinkov boj a Dr. Alojz Kolísek ho pozval na prednáškové turné po Morave a Česku. Začalo sa to 17. októbra 1907 v Hodoníne. Vzbudený záujem vyvolal celý rad ďalších pozvaní a Hlinka ochotne prednášal tamojším Slovákom aj Čechom. Počas takejto prednášky 27. októbra došiel zo Slovenska telegram: „V Černovej 50 výstrelov, dvanásť mŕtvych a dva-násť ťažko ranených.“ Stalo sa to počas vysviacky kostola, ktorý dal Hlinka postaviť a ktorý biskup Párvy nariadil inému kňazovi vysvätiť proti vôli občanov, ktorí chceli, aby ho vysvätil Andrej Hlinka. Maďarskí žandári tak zapríčinili „Černovskú tragédiu“. Hlinka sa chcel hneď vrátiť domov, ale prof. Kolísek ho zadržal a presvedčil, aby pokračoval vo svojich prednáškach. Aj Černovská tragédia pri-spela k tomu, že záujem o situáciu na Slovensku urobil z Hlinkových prednášok jeho triumfálny pochod po Morave aj Česku: už 31. októbra Hlinka prednášal v Brne a 1. novembra v Prahe, kde študenti po prednáške vypriahli kone z koča, ktorým prevážali Hlinku, a sami ho dotiahli až do hotela, kde bol ubytovaný. Potom 30. novembra 1907 nastúpil svoj trest v Segedíne.

Bolo to práve Hlinkovo väznenie, ktoré vzbudilo európsku pozornosť na Slovákov a priviedlo aj viacerých cudzích autorov k tomu, aby sa venovali slovenskej otázke. Jeden z najvýznamnejších takýchto autorov bol Scotus Viator (Robert W. Seton-Watson), ktorý vo svojom základnom diele Národnostné problémy v Uhorsku venoval celú kapitolu Slovákom a na titulnej strane knihy umiestil fotografiu Andreja Hlinku.

Na kňazovi Hlinkovi ostával však tvrdý cirkevný trest biskupa Párvyho, ktorý sa na základe intervencie u pápežského nuncia vo Viedni zákonito otvoril v Ríme. Svätá stolica vyzvala biskupa Párvyho, aby formuloval svoje žaloby na Hlinku. Vatikán podrobil celú vec preskúmaniu podľa

cirkevného práva. Kongregácia koncilu 27. februára 1919 zrušila Párvyho tresty, čo 14. marca potvrdil pápež, teraz už sv. Pius X. (1903 – 1914).

23. februára 1910 sa pre Hlinku otvorili brány väzenia a po 33 mesiacoch bol prepustený na slobodu. Hneď sa utiahol na duchovné cvičenia do Kaloče, aby sa zotavil na duchu. Potom 24. marca 1910 navštívil svojho biskupa Párvyho, ktorý sa pre chorobu zdržiaval v Budapešti. Dosiahol od neho návrat do svojej farnosti v Ružom-berku. Postupne získal rozhodujúci vplyv v celom zastupiteľskom zbore mesta. Dostal sa opäť aj na čelo Ľudovej banky v Ružomberku, ktorá vznikla z jeho iniciatívy. Nakoniec aj biskup Párvy pochopil situáciu a splnomocnil Andreja Hlinku, aby 29. júna 1910 vysvätil už tri roky nevysvätený kostol v Černovej.

V decembri 1912 slovenskí katolícki činitelia sa dohodli na obnovení Slovenskej ľudovej strany, ktorú proklamovali ešte v roku 1905. Novozaloženú stranu uviedli do života v Žiline 29. júla 1913. Za jej predsedu zvolili Andreja Hlinku a jej orgánom sa stali Slovenské ľudové noviny. Hlinkov priateľ z mladosti Vavro Šrobár prešiel úplne na českú stranu a šíril masarykovské protikatolícke idey. Nad tým sa zhrozilo aj evanjelické martinské národné centrum prejavom Pavla Mudroňa.

Do toho všetkého zasiahla vražda následníka trónu Františka Ferdinanda s následným vypuknutím svetovej vojny. Predseda národnej strany Matúš Dula 6. augusta 1914 verejne vyhlásil zastavenie všetkej činnosti strany.

Andrej Hlinka uvažoval, čo bude po skončení vojny. Prišiel na to, že najúčinnjším prostriedkom na udržanie národných aj nábožen-ských hodnôt slovenského ľudu bude dobrá tlač. Preto už v roku 1917 založil v Ružomberku kníhtlačiareň „Lev“. Ján Vojaššák hneď do nej preniesol svoj časopis Svätá rodina. Dr. Jozef Buday tam redigoval svoj novozaložený časopis Duchovný pastier.

V roku 1918 sa už v Česku začínalo plánovať rozbitie Rakúsko-Uhorska a niektorí českí politici uvažovali aj o pripojení Slovákov k svoju budúcemu štátu. Kontaktovali prostredníctvom Dr. Kolíska aj Andreja Hlinku. Tomuto Hlinka vyhlásil: „Som za úplné samourčovanie národov. Nasledovne aj my Slováci musíme mať toto právo“. Na porade slovenských národných činiteľov, ktorá sa konala 24. mája 1918, väčšina konštatovala, že ak sa Slovensko odtrhne od Maďarov, jediná možnosť je spojenie sa s Čechmi. Hlinka uznal argumenty, ktoré sa tam prediskutovali a nakoniec vyhlásil: „Tu je doba činov. Treba sa nám určite vysloviť, či pôjdeme aj naďalej s Maďarmi, alebo s Čechmi. Neobchádzajme túto otázku, povedzme otvorene, že sme za orientáciu česko-slovenskú. Tisícročné manželstvo s Maďarmi sa nevydarilo. Musíme sa rozísť.“ Za túto alternatívu sa vyslovila aj Slovenská národná strana.

Ale keď v Prahe 28. októbra 1918 vyhlásili Česko-Slovenskú republiku“ nebol tam žiaden reprezentant Slovákov. Títo zvolali narýchlo schôdzku do Turčianskeho Sv. Martina, na ktorej sa zúčastnil aj Andrej Hlinka. Pozvaných bolo iba 35 osôb, ale došlo tam okolo 300 ľudí. Tam po dlhých diskusiách schválili „Deklaráciu“, ktorú pripravil Samuel Zoch. Ich pozornosti však ušlo základné protirečenie tohto dokumentu, ktorý má nadpis „Deklarácia slovenského národa“, ale už v prvej vete tvrdí, že slovenský národ je čiastka i rečove i kultúrno-historicky jednotného československého národa“. Historický vývoj už v najbližších mesiacoch dokázal, že na takomto nereálnom, a teda labilnom základe nemožno stavať nič trvalého.

Zatiaľ však v Prahe Český národný výbor, zložený z 256 českých poslancov, 13. novembra 1918 vydal „Dočasnú ústavu“, ktorou sa premenoval na „Národní shormáždění“ a pribral do neho 14 (5 %) nikým nevolených „zástupcov Slovenska“. Za prezidenta zvolili Tomáša Masaryka a pribrali ďalších „zástupcov Slovenska“, ktorých počet dosiahol 40. Ale 9 z nich bolo českej národnosti, medzi nimi Edvard Beneš, Alice Masaryková, Jaroslav Vlček a podobní. Česi tam mali Vavra Šrobára, pod ktorého záštitou robili, čo chceli.

Andrej Hlinka 17. novembra 1918 na ľudovom zhromaždení v Ružomberku dal verejne odhlasovať rezolúciu, na ktorú prisahali stovky účastníkov: „Žiadame si na základe samourčovacieho práva samostatný slovenský štát v rámci ľudovej republiky česko-slovenských zemí“. Podobné rezolúcie odhlasovali mnohé ľudové zhromaždenia na Slovensku. Preto pražská vláda vyslala na

Slovensko ako svojho dôverníka Vavra Šrobára, ktorého vybavila plnou mocou ministra pre Slovensko. Usadil sa 12. decembra v Žiline a odtiaľ začal vládnuť. To znamenalo jeho úplnú osobnú diktatúru.

Hlinka však reagoval, ako bol zvyknutý. Už o týždeň nato, 19. decembra 1918 obnovil v Žiline Slovenskú ľudovú stranu. Na zakladajúcom zhromaždení vyše 300 osôb sa zúčastnil aj profesor teológie z Nitry, Dr. Jozef Tiso, ktorý bol zvolený za člena výboru. To bol prvý dokumentovaný kontakt týchto dvoch popredných slovenských politických vodcov. Ich spolupráca a boj za národné práva Slovákov v novom štáte charakterizujú celých dvadsať rokov ČSR až po oneskorené dosiahnutie autonómie, ktorej sa však Andrej Hlinka nedožil. Už koncom roka 1933 jeho blízki spolupracovníci s ustarostením pozorovali, že vek sa začal odrážať na jeho zdravotnom stave. Musel sa podrobiť vážnej operácii v Trnave, ktorá naznačovala, že jeho životný boj sa chýli ku koncu. Pevnou vôľou odolával síce tomuto stavu, ale práve v kritickom roku 1938, krátko po tom, čo poslal svoj posledný odkaz zjazdu slovenskej mládeže, ktorý sa konal 14. augusta v Žiline, v utorok 16. augusta zomrel. Ten jeho posledný odkaz znel:

„Drahá moja slovenská mládež! Ako rád by som bol teraz s tebou. Ale v duchu som v Žiline. Vidím tvoj zlet, tvoj vzlet, tvoju prípravu do vážnej práce a boja. Ja dokončievam boj môj tuzemský. Ale zostanem s tebou, mládež moja a národe môj. Vyzývam vás k jednote a nepoddajnosti. Žehnám tvoju prácu, žehnám tvojmu boju. Boh ti pomáha, Boh ťa opatruje, buď s Bohom, národe môj!“

V Hlinkovom boji pokračoval Dr. Jozef Tiso, ktorému Hlinka plne dôveroval a sám si ho vybral za svojho najbližšieho spolupracovníka. Už v roku 1925 dal zvoliť za poslanca. O rok neskôr, keď odchádzal na päťmesačný pobyt k americkým Slovákom, Tisovi zveril zodpovednosť za vedenie strany počas svojej dlhej neprítomnosti na Slovensku.

Jozef Tiso sa narodil 13. októbra 1887 vo Veľkej Bytči v sedliacko-remeselníckej mäsiarskej rodine, ako druhý z jej troch synov a štyroch dcér. Na nižšom gymnáziu v Žiline sa Jozef vyznačoval vynikajúcim nadaním a príkladným správaním. Tam dozrelo aj jeho rozhodnutie stať sa kňazom. Preto sa v roku 1902 prihlásil do diecézneho seminára v Nitre, kde absolvoval vyššie gymnaziálne štúdium. Každým rokom zlepšoval svoj študijný prospech a zmaturoval so samými jednotkami. Ale aj na poli získavania kresťanských čností musel urobiť viditeľný pokrok, keď ho biskup Imrich Bende (1824 - 1911) hneď po maturite v júli 1906 vyslal ako jediného klerika z jeho ročníka na teologické štúdiá do Pázmanea, a teda na Teologickú fakultu Cisársko-kráľovskej univerzity vo Viedni.

Počas štyroch rokov štúdií vo Viedni si Jozef Tiso nadobudol predovšetkým solídnu vedeckú prípravu v teologických vedách na univerzitnej úrovni. Prekvapuje však aj jeho rozšírený záujem o rozličné pomocné vedy, ktorý dokazuje, že študent Tiso pochopil dôležitosť všeobecného vzdelania pre budúceho kňaza. Popri striktné teologických vedách študoval vo Viedni aj filozofické disciplíny, ba venoval sa aj dejinám výchovy a pedagogickým náukám. Hlavne však prejavil intenzívny záujem o filozoficko-teologickú náuku o spoločnosti. Jeho učiteľmi na tomto poli boli vynikajúci odborníci: skúsený prof. Franz Schindler a vtedy ešte mladý docent Dr. Ignác Seipel, neskorší kancelár povojnového Rakúska. Študent Tiso nadviazal aj celkom osobný vzťah k docentovi Seipelovi, stretával sa s ním aj mimo prednášok na fakulte a tak prehlboval svoje vedomosti. S takouto vedeckou prípravou sa Tiso približoval ku dňu svojej kňazskej vysviacky. A tak 14. apríla 1910 Jozef Tiso dosiahol svoj hlavný životný cieľ a stal sa Kristovým kňazom, aby slúžil - podľa jeho vlastných slov - Bohu, Cirkvi a Národu, z ktorého sa zrodil. O rok neskôr korunoval svoje štúdiá promóciou na doktora

teologických vied (ThDr.) Prvé tri roky pôsobil ako kaplán, najprv v Oščadnici, potom v Rajci a nakoniec v Bánovciach nad Bebravou.

Prvá svetová vojna prerušila tento Tisov celkom bežný postup v diecéznej kňazskej službe tým, že ako poľný kurát v zálohe musel v auguste 1914 nastúpiť do vojenskej služby pri 71. pešom pluku v Trenčíne. Tento pluk bol hneď od začiatku vojny nasadený na ruský front v Haliči. Tam mladý kňaz Tiso zakúsil prvé hrôzy onoho “nezmyselného masového vraždenia”, ako tú vojnu odvážne nazval pápež Benedikt XV. (1914 - 1922). Tam však bol aj zdravotne postihnutý, takže ho už v jeseni 1914 odkomandovali do Maribora v dnešnom Slovinsku. Odtiaľ ho poslali na liečenie do Trenčianskych Teplíc a v januári 1915 sa stal duchovným posádkovej nemocnice v Komárne. Pretože jeho zdravotné ťažkosti neprestávali, 16. februára mu vojenské veliteľstvo udelilo zdravotnú dovolenku. Biskup Baňák (Batthyány) ho však neposlal späť do Bánoviec, ale si ho zadržal v Nitre a vymenoval ho za duchovného riaditeľa - spirituála - Veľkého seminára. Popri tejto zodpovednej funkcii od roku 1916 vyučoval náboženstvo na piaristickom gymnáziu, ba v roku 1917/18 suploval aj na meštianskej škole. A v septembri toho istého roku ho biskup vymenoval za profesora teologickej morálky a pastorálky na diecéznej vysokej škole v Nitre.

Keď v decembri 1920 pápež Benedikt XV. vymenoval troch nových slovenských biskupov a na nitriansky biskupský stolec zasadol Slovák Dr. Karol Kmeťko, tento si vybral za biskupského tajomníka prof. Jozefa Tisu.

Tiso už ako kaplán sa snažil pozdvihnúť aj po hospodárskej a spoločenskej stránke veriacich, medzi ktorými pôsobil. V Oščadnici spolupracoval s dekanom Krautmannom na založení Gazdovského svojpomocného spolku, aby oslobodili chudobných, podľa dnešných pojmov často pod životným minimom sa trápiacich farníkov od úžery miestneho neslovenského a nekresťanského obchodníka. V remeselníckom Rajci, kde zistil nedostatok finančných prostriedkov pre modernizáciu výroby, pomohol im založiť filiálku Slovenskej banky. Na okolí, zvlášť zamorenom alkoholizmom, kaplán Tiso vyvinul intenzívnu prednáškovú i spolkovú činnosť, aby farníkov odvedol od tej degradujúcej neresti. Podobnú činnosť na pozdvihnutie sociálnej úrovne svojich farníkov vyvinul aj za necelé dva roky svojho kaplánovania v Bánovciach, kde však začal aj systematickú pedagogickú činnosť ako učiteľ náboženstva na tamojšej meštianskej škole. Založil a viedol tam aj Ochotnícky divadelný krúžok a Katolícky kruh.

Ani cez mesiace vojenskej služby ako poľný kurát Tiso sa neprestal zaoberať týmito otázkami. Ba pravdepodobne bolo to práve počas jeho vojnového pobytu v Maribore, kde sa dostal do styku aj so slovinskými kňazmi, keď sa Tiso presvedčil o potrebe angažovať sa aj vo verejnej činnosti. Vtedy nadviazal priateľský vzťah s jedným z vedúcich slovinského národného hnutia, kňazom Dr. Antonom Korošcom, ktorý sa stal neskôr aj ministerským predsedom Juho-slávie. “Keď som prišiel domov - vypovedal pred súdom v roku 1947 - odhodlal som sa, že tieto svoje poznatky budem sa usilovať realizovať i v našom ľude, aby sme mali ľud tak organizovaný, ako som videl zorganizovaný slovinský ľud: v časopisectve, v politike a v družstevníctve, a aby som slovenské kňazstvo priviedol k tomu, aby účinkovalo tak, ako účinkuje kňazstvo slovinské.”

Keď sa svetová vojna skončila rozbitím Rakúsko-Uhorska a české vojsko postupne obsadzovalo Slovensko, 9. decembra 1918 so súhlasom maďarského biskupa, ktorý sa rozhodol rezignovať na svoj biskupský stolec, spirituál a profesor Jozef Tiso ako člen päťčlennej delegácie mesta šiel do Rišňoviec vyjednávať s českým vojskom o pokojnom obsadení Nitry. Hneď nato, na vyzvanie zastupiteľstva mesta Nitry Tiso založil miestnu Slovenskú národnú radu, za ktorej predsedu zvolili prepošta Demetra Ďurčanského a za tajomníka Jozefa Tisu. To už bol začiatok dôležitej verejnej činnosti.

Potom rýchly vývoj udalostí ho strhol do stále intenzívnejšej činnosti v službe slovenského ľudu a katolíckej Cirkvi na čisto politickom kolbišti. Stačí nám tu vymenovať rad niektorých z jeho hlavných funkcií tejto politickej povahy :

19. decembra 1918, keď Andrej Hlinka zvolal zakladajúce zhromaždenie Slovenskej ľudovej strany, to zhromaždenie hneď zvolilo Tisu za člena jej výboru. Založil jej odbočku v Nitre a intenzívne sa venoval organizovaniu strany aj na celom okolí.

Už pri prvých všeobecných voľbách v novom Česko-Slovensku v apríli 1920 Slovenská ľudová strana kandidovala Jozefa Tisu do poslaneckej snemovne v Trnavskom volebnom okrese. Tiso sa intenzívne zapojil do Hlinkovho programu na získavanie širokého súhlasu slovenských občanov s programom Ľudovej strany. Založil v Nitre mládežnícku jednotu Orla, aby získal pre národné obrodenie tamojšiu mládež. Založil týždenník "Ľudová politika", ktorý neskôr včlenil do Hlinkovho "Slováka" a zásoboval svojimi príspevkami.

Výsledky jeho politickej činnosti nedali na seba čakať. Kým pri prvých voľbách v roku 1920 Slovenská ľudová strana získala v Nitre iba 870 hlasov, pri voľbách v roku 1923 dosiahla už vyše 2100 hlasov.

Keď potom na jar 1923 české súdy začali im nepohodlného Dr. Tisu prenasledovať pokutami, ba i väzením, biskup Kmeťko na jeho vlastnú žiadosť vymenoval ho za farára do Bánoviec nad Bebravou.

Ako farár sa Tiso mohol naplno venovať aj politickej činnosti. Už v roku 1925 sa stal poslancom Národného zhromaždenia v Prahe, v rokoch 1927-1929 takmer tri roky bol členom vlády Česko-slovenskej republiky ako minister zdravotníctva a telesnej výchovy. Bol potom stále poslancom a podpredsedom Hlinkovej slovenskej ľudovej strany a po smrti Andreja Hlinku v auguste 1938 sa stal jej výkonným podpredsedom. Pod jeho vedením HSLS dovŕšila svoj boj o autonómiu Slovenska 6. októbra 1938 rozhodnutím Žilinskej dohody všetkých politických strán s výnimkou komunistov, ktoré vyhlásilo Autonómiu Slovenskej krajiny v rámci Česko-Slovenskej republiky.

Pražská vláda vymenovala Jozefa Tisu za predsedu autonómnej vlády Slovenskej krajiny.

Po tragickom pokuse pražskej vlády z 9. marca 1939 zrušiť takto legálne dosiahnutú autonómiu Slovenska, bol to zase Dr. Tiso, ktorý rešpektujúc do poslednej chvíle platné zákony, pod tlakom medzinárodnej situácie dal zvolať prezidentom Emilom Háchom Snem Slovenskej krajiny, ktorý 14. marca jednohlasne vyhlásil samostatný Slovenský štát.

Slováci nemali na výber, lebo nemecký kancelár Adolf Hitler, ktorý už jednoznačne ovládal európsku politiku, deň predtým si pozval Tisu do Berlína a jasne mu povedal, že dáva Slovensku možnosť vyhlásiť svoj samostatný štát, ktorý on uzná a bude podporovať. Ináč ho Slovensko prestane zaujímať a ponechá to na jeho susedné štáty. Všetkým bolo jasné, že druhá alternatíva znamenala pre Slovensko rozdelenie jeho územia medzi Maďarsko a Poľsko, teda úplný zánik jeho politickej identity.

Po vyhlásení samostatnosti Dr. Tiso bol zvolený za predsedu vlády Slovenského štátu a poverený vykonávať úlohu štátneho prezidenta až do schválenia Ústavy a vykonania ňou predpísanej voľby prezidenta republiky.

Dňa 26. októbra 1939 Slovenský snem jednohlasne zvolil Jozefa Tisu za prvého prezidenta Slovenskej republiky. Bol to absolútne prvý prípad v dejinách, že sa hlavou suverénneho štátu stal katolícky kňaz. Tiso bol všeobecne uznávaný za nástupcu Andreja Hlinku a národ mu podobne dôveroval. V Hlinkovej strane sa však pod vplyvom medzinárodnej situácie utvorilo krídlo radikálov, ktorí sa snažili napodobňovať Hitlera. Na ich čelo sa postavil prof. Vojtech Tuka a hlavný veliteľ Hlinkovej gardy, ešte príliš mladý a neskúsený Alexander Mach. Tých zrejme podporovali aj rozliční domáci a za-hraniční nemeckí agenti. Tiso mal v rukách najvyššiu moc v štáte, a snažil sa blokovat' iniciatívy nekritických slovenských napodobňovateľov Hitlera. Keď prišli s návrhmi na drastické riešenie "židovskej otázky", ktoré ani Tiso, ani vedenie Hlinkovej ľudovej strany nemohlo prijať, Mach podal demisiu zo svojej funkcie. Vtedy po prvý raz Hitler zasiahol osobne do slovenskej vnútornej politiky. 28. júla 1940 pozval si prezidenta Tisu do Salzburgu a prinútil ho, aby prepustil ministra vnútra aj zahraničných vecí prof. Ferdinanda Ďurčanského a zveril ministerstvo vnútra Machovi a zahraničie Tukovi.

Tiso sa zrejme musel podrobiť a bol rozhodnutý, že sa zriekne úradu prezidenta a utiahne sa do súkromného života. No všetci významní politickí činitelia, ba aj jeho cirkevný nadriadený biskup Dr. Karol Kmeťko, odrádzali ho od toho, lebo ináč bolo zrejme, že nebude tam nikto, kto by mohol brzdiť tých extrémistov a ochrániť národ a štát od ešte väčšieho zla. Tiso sa dal presvedčiť a zostal na svojom mieste. S tým však Mach a Tuka nepočítali, lebo ich plánom bolo odstrániť Tisu a urobiť Tuku prezidentom. Tento by bol dal Machovi do rúk celú vládu. Preto spolu s nemeckými agentmi už v auguste 1940 začali organizovať komplot proti Tisovi. To sa však prezradilo a Tiso sa upevnil v presvedčení, že musí ostať na svojom mieste.

Napriek tomu Tuka a Mach dosiahli, že Snem SR odhlasoval vláde kompetenciu vo veci "riešenia židovskej otázky". Tak začali vychádzať vládne nariadenia, ktoré kopírovali a niekedy aj sprísňovali nemecké "norimberské zákony". Ale nemeckí agenti neprestávali hlásiť do Berlína, že "prezident Tiso teraz ako predtým odmieta účinne a cieľavedome presadzovať riešenie židovskej otázky" (19.01.1941). Keď potom nemecký vyslanec H. E. Ludin 4. februára 1941 oficiálne intervenoval u Tisu, aby sa neprotivil posilneniu moci a vplyvu ministerského predsedu Tuku ako predstaviteľa nemeckého národného socializmu, Tiso mu odpovedal: "Obmedzenie môjho vplyvu by sa mi stalo neznesiteľným v tom okamihu, keby som sa musel bezmocne prizerať takému vývinu, aký nemôžem vo svojom svedomí zodpovedať pred slovenským národom."

Vláda SR 9. septembra vydala nariadenie č. 198/1941 o právnom postavení Židov, známom ako "Židovský kódex"). Týmto nariadením boli zrušené všetky predchádzajúce vládne nariadenia v tejto otázke. Prezident Tiso toho nariadenie nikdy nepodpísal, ale vyhradil si vsunutie § 256, ktorý priznával prezidentovi republiky právo udeľovať výnimky spod ustanovení tohto vládneho nariadenia. Katolícki biskupi zo svojej porady v Nitre 7. októbra vydali memorandum pre vládnych činiteľov, v ktorom poukazovali na to, že "Židovský kódex sa zakladá na rasistickom svetonáhľade, ktorý Katolícka cirkev odmieta a odsudzuje".

Tiso už v roku 1939 dôverne radil Židom, aby sa podľa možnosti dobrovoľne odsťahovali do čím vzdialenejších krajín, lebo v Európe to asi bude pre nich nebezpečné. Mnohí sa riadili týmto upozorením. Asi v tejto súvislosti minister Teplanský umožnil Židom zo Slovenska presunúť do Prahy 1,5 miliardy vtedajších korún. Do konca roka 1941 sa vysťahovalo zo Slovenska podľa úradných záznamov 7 111 Židov, no v skutočnosti ich bolo najmenej dvakrát toľko, lebo mnohí odchádzali s falšovanými dokumentmi alebo celkom na čierno. Možno to bolo v súvislosti aj s tým, že medzitým sa už v Nemecku a ním podmanených štátoch začalo s vysťahovaním Židov.

Vysťahovanie Židov bolo už dávnejšie medzinárodným problémom. V roku 1928 Stalin začal vysťahovať Židov do Birobidžanu, kde pre nich zriadil autonómnu oblasť. Aj poľská vláda v roku 1931 vytvorila osobitnú komisiu, ktorá vypracovala návrh na vysídlenie 15 tisíc židovských rodín do Madagaskaru. V roku 1938 Hitler diskutoval s ministrom obrany Južnej Afriky o vysídlení nemeckých Židov do Madagaskaru, Tanganiky a Guyany. Židia boli o tom informovaní a masovo opúšťali Nemecko. Vznikol problém, lebo mnohé štáty ich nechceli prijímať. Americký prezident F. D. Roosevelt v júli 1938 zvolal medzinárodnú konferenciu, na ktorej sa zúčastnilo 35 zo vtedajších asi 50 štátov. Konferencia sa konala pri Ženevskom jazere (Evian) a vydala vyhlásenie, že „nepopiera nemeckej vláde absolútne právo použiť voči niektorým zo svojich príslušníkov opatrenia patriace do jeho suverenity“. Tým vlastne dávali Hitlerovi možnosť slobodne riešiť židovskú otázku. Ale štáty neprejavili ochotu ani prispieť na financovanie takejto mohutnej akcie, ani prijať do svojich území toľko Židov. Keď potom koncom roku 1941 USA aj formálne vstúpili do vojny, tak 10. februára 1942 Hitler sa rozhodol vysídliť všetkých Židov na európsky východ, ktorý dobyl vojnovými operáciami (západné Poľsko a východná Ukrajina).

Prezident Tiso od počiatku zaujímal úplne negatívny postoj k vysídľovaniu Židov. Keď sa v Prahe 6. decembra 1938 na zasadaní ústrednej vlády jej podpredseda Karol Sidor vyslovil za radikálne riešenie židovskej otázky“, Tiso ho dezavoval a podporil stanovisko vlády, ktorá nechcela zaujať žiadne stanovisko, aby neohrozila vyjednávania o štátnej pôžičke s Veľkou Britániou. Keď sa v roku 1939 Konštantín Čulen vrátil zo Spojených štátov, zreferoval Tisovi, že newyorský rabín Weiss odkazuje Slovákom: „My vieme, že v židovskej otázke v Európe, ani na Slovensku nebudete rozhodovať vy. To je vec Hitlerova. Pracujte v tom smere, aby slovenské vládne kruhy nerobili viac, než sa od nich požaduje. Aby tam, kde budú môcť pomôcť, pomohli našincom. Keď my uvidíme túto

ochotu, Slovensko bude môcť počítať s veľmi hodnotnými dolárovými objednávkami rozličných priemyselných výrobkov. Nám bude stačiť ochota Slovákov.“ Tiso na to odpovedal: „Aj bez ich žiadosti budeme robiť iba to, čo budeme musieť. Nikdy nepôjdeme s nadšením za tieto hranice.“ To bolo a zostalo stanoviskom prezidenta Tisu až do samého konca.

Keď sa potom Hitler rozhodol „prečesať“ od Židov“ celú ním podmanenú Európu, po tom, čo už poodchádzali nespočetné transporty Židov z Nemecka, z Rakúska, z Protektorátu Česko a Morava, ba aj z Maďarska a z Rumunska, ako sa tomu mohla vyhnúť Slovenská republika, vtedy najmenší a najmladší štát v Hitlerom ovládanej Európe? Prvý transport Židov zo Slovenska odišiel 25. marca 1942. Potom nasledovali ďalšie. Ale väčšina historikov vôbec nespomína, že 3. októbra toho istého roku odišiel zo Slovenska posledný transport. Lebo keď došli prvé, ešte ani nie celkom preverené správy o tom, že so Židmi, ktorí boli vydaní Nemecku na základe medzištátnej zmluvy ako robotníci, sa tam neľudsky zaobchádza, Slovenská republika bola prvým zo všetkých štátov, ktorá viac neodoslala ani jeden transport. Významný francúzsky historik ruského židovského pôvodu Leon Poliakov napísal: „**Slovensko zaujíma osobitné postavenie na mape genocídy. Bol to totiž prvý zo satelitných štátov, v ktorom Nemci narazili na taký tvrdý odpor, že museli prerušiť svoj program „konečného riešenia“.** To mohol dokázať iba prezident Tiso, ktorému jeho kňazské svedomie nedovoľovalo žiadne neľudské riešenie ani v prípade židovského problému, ktorý na Slovensku skutočne jestvoval už približne jedno storočie. Stačí si o tom prečítať, čo hovoril a písal Andrej Hlinka a iní jeho súčasníci, tak katolíci ako evanjelici.

Z toho, čo sme tu povedali, možno formulovať záver našej otázky. U Andreja Hlinku, aj u Jozefa Tisu možno konštatovať v podstate tú istú politiku. Ako vedúce postavy slovenského národného hnutia sa odlišovali iba rozličnou vedeckou prípravou na plnenie svojich úloh a rozličným temperamentom pri riešení jednotlivých problémov. Aj chronologický vývoj domácej a hlavne zahraničnej politiky kládol im rozličné otázky. Ale tak u jedného, ako aj u druhého z nich bol to hlavne ich kňazský charakter, ktorý podmieňoval a viedol ich v politickom pôsobení v duchu teologickej náuky o prikázaní lásky k blížnemu. Prvým predmetom tejto lásky sú členovia prirodzenej rodiny, ale postupne aj väčšie prirodzené spoločenstvá, ktorých vrcholom je národ. Najmä ak je ten národ inými národmi, či presnejšie ich štátnou mocou neuznávaný, potláčaný, alebo aj prenasledovaný. Vtedy každý kresťan – a ešte viac každý kňaz – má mravnú povinnosť brániť svoj národ a pomáhať mu k dosiahnutiu jeho práv a slobody. V tomto nebol žiaden rozdiel medzi obidvomi významnými predstaviteľmi slovenského národného života v uplynulom 20. storočí, ktorým sme venovali túto rozpravu. Preto v našej základnej otázke môžeme konštatovať podstatnú kontinuitu. Z nej vyplývali aj určité dôležité formálne zlomy, ako autonómia Slovenskej krajiny a potom prvá Slovenská republika. Tieto však boli viac výsledkami medzinárodných politických podmienok, ako vlastnej iniciatívy slovenských politických síl.

Na záver predbieham veľmi pravdepodobnú otázku, ktorú si iste teraz kladú mnohí z vás: A čo s fašizmom Hlinku a Tisu?

Najmä vám, celkom mladej novej generácii, je nutné pripomenúť, že po pol storočnom ovládaní územia Slovenskej republiky cudzou, boľševickou ideológiou pod egidou pražského čechoslovakizmu viac než dve vaše generácie boli postihnuté jedom týchto ideológií. Za uplynulých

dvadsať rokov tejto druhej Slovenskej republiky ste ešte stále nemali možnosť oslobodiť sa od ideových nánosov, ktoré tu zanechalo to dlhé obdobie. Ako každá diktatúra, aj tá, ktorú Slovensko prežilo, poznačila mysle a hodnotiace kategórie svojimi politickými mýtmi. Najhoršie z týchto mýtov, ktoré sú doposiaľ živé a totálne ovládajú hlavný prúd tunajších masovokomunikačných médií, sú práve mýty o slovenskom „fašizme“ a následne aj o takomto označovaní najvýznamnejších predstaviteľov slovenského politického diania počas dvadsiateho storočia. Kým sa neoslobodíme od týchto mýtov, nebudeme môcť pochopiť a objektívne posudzovať naše novšie slovenské dejiny.

Kto pozná aspoň základnú zahraničnú literatúru na túto tému, už dávnejšie mohol nájsť v diele jedného z najvýznamnejších nemeckých znalcov komunizmu a fašizmu, profesor na univerzitách v Marburgu a v Berlíne, Ernst Nolte, ktorý nedávno oslavoval svoje 90. narodeniny, teda nielen dôkladne študoval, ale aj osobne prežil obdobie fašizmov, v nespočetných vydaniach svojho diela „*Die faschistischen Bewegungen*“ (München 1966, doposiaľ vyše stotisíc vydaných exemplárov aj v iných jazykoch) analyzoval všetky fašistické režimy v Európe. V kapitole o Česko-Slovensku Nolte píše:

„Ani Andrej Hlinka, ani jeho nástupca Jozef Tiso neboli fašisti. Boli to katolícki kňazi, ktorí korenili v tisícročnej tradícii Cirkvi. Pre nich sekularizovaný štát, ktorý bol základom všetkých fašistických hnutí, bol odmietanou hrozbou. Vzbudzovanie slovenskej národnej osobitosti pre nich znamenalo práve zachovanie a upevňovanie kresťanského štýlu života. Preto bojovali proti českému vplyvu nie hlavne preto, že bol český, ale preto, že bol voľnomyšlienkový.“ (8. vydanie, 1982, s. 248)

Autor to potom dokazuje podrobným rozborom tohto úseku slovenských a česko-slovenských dejín. Škoda, že podobné diela z európskej literatúry nikto sa doposiaľ neodvážil vydať v slovenskom preklade.

Ružomberok, Katolícka univerzita, 8. októbra 2013.

